ARAB XALIFALIGI TARIXI (NARSHAXIYNING “BUXORO TARIXI” ASARI MISOLIDA)

Sulaymonova Farangizbegim
Toshkent kimyo xalqaro universiteti
Namangan filiali Tarix yo’nalishi
4-bosqich talabasi
E-mail: sulaymonovafarangizbegim@gmail.com
Ilmiy rahbar: **Shamsiddinov Bahodir**

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada Arab xalifaligining shakllanishi, uning Movarounnahr hududiga kirib kelishi hamda VIII–X asrlarda mintaqada yuz bergan siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va diniy-madaniy o‘zgarishlar Abu Bakr Muhammad ibn Ja’far an-Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari asosida tahlil qilinadi. Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tarixiy-tavsifiy va manbashunoslik metodlaridan foydalanilib, asarning Buxoro va Movarounnahr tarixini o‘rganishdagi ilmiy ahamiyati ochib beriladi. Shuningdek, arab istilosi, mahalliy hukmdorlarning siyosiy mavqei, soliq munosabatlari, islom dinining tarqalishi va Buxoro vohasining iqtisodiy hayoti bilan bog‘liq masalalar ko‘rib chiqiladi. Asarning arab tilidagi dastlabki nusxasi saqlanmaganligi, keyingi davrlarda fors tiliga tarjima qilinib, qisqartirilgan va tahrirlanganligi uning manbashunoslik xususiyatlarini tanqidiy baholashni taqozo etadi. Tadqiqot natijalari “Buxoro tarixi” asaridan siyosiy tarix bilan bir qatorda tarixiy geografiya, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlar va islomlashuv jarayonlarini o‘rganishda ham foydalanish mumkinligini ko‘rsatadi.

Kalit so‘zlar: Arab xalifaligi, Movarounnahr, Buxoro, Narshaxiy, “Buxoro tarixi”, arab istilosi, islomlashuv, Somoniylar, tarixiy manba, manbashunoslik.

ABSTRACT

This article examines the formation of the Arab Caliphate, its expansion into Transoxiana, and the political, socio-economic, religious, and cultural transformations that

took place in the region during the eighth–tenth centuries, using Abu Bakr Muhammad ibn Ja‘far al-Narshakhi’s *History of Bukhara* as a primary source. Historical-comparative, descriptive, and source-critical methods are employed to assess the work’s significance for the study of Bukhara and the wider history of Central Asia. Particular attention is paid to the Arab conquest, local political authorities, taxation, the spread of Islam, and the economic life of the Bukhara oasis. Since the original Arabic version has not survived and the text was subsequently translated into Persian, abridged, and edited, its contents require critical source analysis. The findings demonstrate that *The History of Bukhara* is valuable not only for political history but also for the study of historical geography, socio-economic relations, and the Islamization of Transoxiana.

Keywords: Arab Caliphate, Transoxiana, Bukhara, al-Narshakhi, *History of Bukhara*, Arab conquest, Islamization, Samanids, historical source, source studies.

KIRISH (INTRODUCTION)

VII asrda Arabiston yarimorolida islom dinining vujudga kelishi va musulmonlar siyosiy birligining shakllanishi jahon tarixidagi muhim jarayonlardan biri bo‘ldi. Muhammad payg‘ambar vafotidan keyin xalifalik boshqaruv tizimi qaror topdi va dastlabki xalifalar davrida davlat hududi Arabiston chegaralaridan tashqariga kengaya boshladi. Umaviylar sulolasi hukmronligi davrida bu jarayon yanada jadallashib, arab qo‘shinlarining sharqiy hududlarga, jumladan, Movarounnahrga yurishlari kuchaydi [2; 3].

Movarounnahr Amudaryo va Sirdaryo oralig‘ida joylashgan, qadimdan rivojlangan dehqonchilik vohalari, shaharlar va savdo markazlariga ega tarixiy-madaniy hudud edi. Buxoro, Samarqand, Poykand, Choch va Farg‘ona kabi markazlar mintaqaning siyosiy hamda iqtisodiy hayotida muhim o‘rin tutgan. VIII asr boshlarida Qutayba ibn Muslim boshchiligidagi yurishlar natijasida arablarning hududdagi siyosiy ta’siri kuchaydi. Biroq Movarounnahrning xalifalik tarkibiga kiritilishi faqat harbiy istilo bilan cheklanmay, mahalliy boshqaruv, soliq munosabatlari va diniy hayotda ham o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi [2; 3].

Mazkur jarayonlarni o‘rganishda yozma tarixiy manbalarning ahamiyati katta. Xususan, X asr tarixchisi Abu Bakr Muhammad ibn Ja’far an-Narshaxiyning “Buxoro

tarixi” asari Buxoro vohasining siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy va diniy tarixini yorituvchi muhim manbalardan biridir. Asarda Buxoroning qadimgi tarixi, mahalliy hukmdorlar faoliyati, arablar bilan munosabatlar, islom dinining tarqalishi va shahar hayotiga oid ma’lumotlar uchraydi [1].

Narshaxiy asarining alohida ilmiy ahamiyati shundaki, u voqealarni faqat siyosiy hukmdorlar faoliyati doirasida emas, balki shaharlar, qishloqlar, mahalliy aholi, yer-suv munosabatlari va iqtisodiy hayot bilan bog‘liq holda o‘rganish imkonini beradi. Shu bilan birga, asarning dastlabki arabcha nusxasi bizgacha yetib kelmagan. Uning matni XII asrda Abu Nasr Ahmad ibn Muhammad al-Qubaviy tomonidan fors tiliga tarjima qilinib, qisqartirilgan, keyinchalik esa yana tahrir qilingan. Shuning uchun asardagi ma’lumotlarni tarixiy manbashunoslik talablariga muvofiq tanqidiy o‘rganish zarur [1; 4].

Tadqiqotning maqsadi — Arab xalifaligining Movarounnahrdagi siyosiy faoliyati va uning mahalliy jamiyat hayotiga ta’sirini Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari asosida tahlil qilish, mazkur manbaning tarixiy ahamiyati va ilmiy imkoniyatlarini aniqlash.

Tadqiqotning asosiy vazifalari quyidagilardan iborat:

- Arab xalifaligining shakllanishi va Movarounnahrga yurishlarining tarixiy sharoitlarini yoritish;
- arab istilosi davrida Buxorodagi siyosiy boshqaruv va ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlarni tahlil qilish;
- islom dinining tarqalishi va mahalliy an’analar bilan o‘zaro munosabatlarini o‘rganish;
- “Buxoro tarixi” asarining manbashunoslik xususiyatlarini aniqlash;
- Narshaxiy ma’lumotlarining tarixiy geografiya, iqtisodiy tarix va ijtimoiy tarixni tadqiq etishdagi ahamiyatini baholash.

Tadqiqot obyekti — Arab xalifaligi davrida Movarounnahrda yuz bergan tarixiy jarayonlar.

Tadqiqot predmeti — Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarida aks etgan Buxoroning siyosiy, ijtimoiy-iqtisodiy va diniy-madaniy hayoti hamda mazkur ma’lumotlarning manbashunoslik xususiyatlari.

Tadqiqotning ilmiy ahamiyati Arab xalifaligi davriga oid tarixiy jarayonlarni mahalliy yozma manba asosida kompleks tahlil qilish, shuningdek, Narshaxiy asarining imkoniyatlari va cheklovlarini aniqlash bilan belgilanadi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI (METHODS)

Tadqiqotda tarixiylik, xolislik va manbalarga tanqidiy yondashish tamoyillariga amal qilindi. Asosiy manba sifatida Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari olindi. Uning mazmuni Arab xalifaligi va Markaziy Osiyo tarixiga bag‘ishlangan ilmiy tadqiqotlar bilan qiyosiy o‘rganildi [1–5].

Tadqiqot jarayonida quyidagi metodlardan foydalanildi.

Tarixiy-tavsifiy metod. Arab xalifaligining shakllanishi, Movarounnahrga yurishlar, Buxoroning siyosiy hayotidagi o‘zgarishlar va islom dinining tarqalishi tarixiy izchillikda bayon qilindi.

Tarixiy-qiyosiy metod. Narshaxiy asaridagi ma’lumotlar Arab xalifaligi tarixi hamda Markaziy Osiyoning o‘rta asrlar tarixiga oid ilmiy adabiyotlarda keltirilgan ma’lumotlar bilan qiyoslandi. Bu yondashuv mahalliy manba xabarlarini kengroq tarixiy jarayonlar doirasida baholash imkonini berdi.

Manbashunoslik tahlili. Asarning yaratilish davri, muallifning tarixiy muhiti, dastlabki arabcha matnning saqlanmaganligi, forscha tarjima va keyingi tahrirlar bilan bog‘liq masalalar o‘rganildi. Matnni bir necha tarixiy bosqichda shakllangan manba sifatida baholashga e’tibor qaratildi [1; 4].

Tizimli tahlil metodi. Siyosiy boshqaruv, soliq munosabatlari, mahalliy aholining mavqei, diniy o‘zgarishlar va shahar iqtisodiyoti o‘zaro bog‘liq jarayonlar sifatida ko‘rib chiqildi.

Tarixiy-geografik yondashuv. Asarda tilga olingan Buxoro vohasi, shaharlar, qishloqlar va suv inshootlariga oid ma’lumotlarning hududiy tarixni o‘rganishdagi imkoniyatlari baholandi.

Tadqiqotning metodologik asosini yozma manbalarni boshqa tarixiy dalillar bilan qiyoslash, rivoyat va tarixiy xabarlarni farqlash hamda keyingi davr tahrirlarini hisobga olish tashkil etdi. Bunda Narshaxiy asaridagi har bir xabarni zamonaviy tarixiy talqin bilan aynan bir xil deb qabul qilmaslik, balki uning yaratilish sharoiti va matn tarixini hisobga olish muhim deb belgilandi.

NATIJALAR (RESULTS)

Arab xalifaligining shakllanishi va Movarounnahrga kirib kelishi

VII asrda islom dini asosida shakllangan musulmonlar jamoasi Muhammad payg‘ambar vafotidan so‘ng xalifalik boshqaruvi ostida rivojlandi. Dastlabki xalifalar davrida Suriya, Misr, Iroq va Eronning katta qismi egallandi. 661-yilda Umaviylar sulolasi hukmronligining boshlanishi xalifalikning siyosiy va harbiy kengayishida yangi bosqichni yuzaga keltirdi. Damashq davlat markaziga aylandi, sharqiy hududlarni egallash esa xalifalik siyosatining muhim yo‘nalishlaridan biri bo‘lib qoldi [2; 3].

Movarounnahrning arablar uchun ahamiyati uning geografik joylashuvi, iqtisodiy imkoniyatlari va savdo yo‘llari bilan bog‘liq edi. Mintaqadagi shaharlar hunarmandchilik, dehqonchilik va xalqaro savdo markazlari sifatida rivojlangan. Shu sababli arablarning hududga yurishlari nafaqat siyosiy hukmronlikni kengaytirish, balki muhim iqtisodiy va strategik hududlarni nazorat qilish bilan ham bog‘liq bo‘lgan.

VIII asr boshlarida Qutayba ibn Muslim boshchiligidagi yurishlar Movarounnahrdagi arab siyosiy ta’sirini kuchaytirdi. Buxoro va uning atrofidagi hududlar uchun olib borilgan kurashlar mahalliy hukmdorlarning mavqeiga, boshqaruv tizimiga va xalifalik bilan munosabatlariga ta’sir ko‘rsatdi. Biroq mintaqadagi siyosiy qarshiliklar va mahalliy hokimiyat an’analarining saqlanishi istilo jarayonining murakkab va bosqichma-bosqich kechganini ko‘rsatadi [1; 2; 3].

Narshaxiy asari Buxoro tarixini mahalliy siyosiy muhit doirasida o‘rganishga yordam beradi. Undagi hukmdorlar, siyosiy munosabatlar va arablarning hududdagi faoliyatiga oid xabarlar istiloni faqat harbiy voqealar ketma-ketligi sifatida emas, balki mahalliy jamiyatning o‘zgarishi bilan bog‘liq tarixiy jarayon sifatida tahlil qilish imkonini beradi.

Arab hukmronligi davrida Buxoroning siyosiy va ijtimoiy-iqtisodiy hayoti

Arablar Movarounnahrda o‘z siyosiy mavqeini mustahkamlash jarayonida mahalliy hukmdorlar va zodagonlar bilan turli shakllardagi munosabatlarni yo‘lga qo‘ydilar. Ayrim mahalliy boshqaruv vakillari o‘z mavqeini ma’lum darajada saqlab qolgan holda yangi hokimiyat bilan kelishishga intildi. Bu holat mahalliy siyosiy an’analar va xalifalik boshqaruv tizimi o‘rtasida murakkab munosabatlar mavjud bo‘lganini anglatadi.

Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asarida Buxoro vohasi, uning hukmdorlari va ijtimoiy hayotiga oid ma’lumotlar jamlangan. Ushbu xabarlar asosida arablar hukmronligi davrida eski mahalliy tuzilmalar butunlay yo‘qolib ketmaganini, ayrim institutlar va ijtimoiy guruhlar yangi siyosiy sharoitga moslashganini kuzatish mumkin [1].

Soliq munosabatlari ham yangi boshqaruv tizimining muhim tarkibiy qismi bo‘lgan. Xiroj va jizya kabi soliqlar xalifalikning moliyaviy tizimida muhim o‘rin tutgan. Biroq ularni undirish tartibi davr, hudud va aholining huquqiy-ijtimoiy maqomiga qarab farqlangan. Soliq majburiyatlari bilan bog‘liq noroziliklar mahalliy aholining siyosiy munosabatlariga ta’sir ko‘rsatgan omillardan biri sifatida baholanishi mumkin [2; 3].

Buxoroning iqtisodiy taraqqiyoti sug‘orma dehqonchilik, hunarmandchilik, savdo va shahar bilan uning atrofidagi qishloqlar o‘rtasidagi aloqalarga tayangan. Narshaxiy asarida uchraydigan joy nomlari, voha hududlari va shahar hayotiga oid ma’lumotlar tarixiy geografiya hamda iqtisodiy munosabatlarni o‘rganish uchun muhimdir.

Shahar va qishloq o‘rtasidagi aloqalar Buxoroning rivojlanishida alohida ahamiyatga ega bo‘lgan. Qishloq xo‘jaligi mahsulotlari shahar aholisining ehtiyojlarini qondirgan, hunarmandchilik va savdo esa qishloq hududlari bilan iqtisodiy almashinuvni kuchaytirgan. Shu jihatdan Buxoroni faqat siyosiy markaz emas, balki o‘zaro bog‘langan iqtisodiy hududning markazi sifatida o‘rganish lozim.

Islom dinining tarqalishi va mahalliy jamiyatdagi o‘zgarishlar

Arablarning Movarounnahrga kirib kelishi islom dinining mintaqada tarqalishiga tarixiy sharoit yaratdi. Biroq siyosiy hokimiyatning o‘rnatilishi bilan aholining islomni qabul qilishi bir vaqtda va bir xil sur’atda kechmagan. Islomlashuv uzoq davom etgan jarayon bo‘lib, unda siyosiy, iqtisodiy, diniy va madaniy omillar o‘zaro ta’sir ko‘rsatgan.

Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari Buxoroda islomning yoyilishi, mahalliy hukmdorlar bilan bog‘liq voqealar va diniy hayotdagi o‘zgarishlarni o‘rganishda muhim manba hisoblanadi [1]. Asardagi xabarlar mahalliy jamiyatning yangi diniy muhitga moslashuvi hamda Buxoroning musulmon madaniy markaziga aylanish jarayonini tahlil qilish imkonini beradi.

Islom dinining tarqalishi masjidlar va diniy muassasalarning shakllanishi, musulmon jamoalarining kengayishi, savdo aloqalarining rivojlanishi va diniy bilimlarning yoyilishi bilan bog‘liq bo‘lgan. Shu bilan birga, mahalliy aholining avvalgi e’tiqodlari va madaniy an’analari ma’lum vaqt davomida saqlanib qolgan. Bu holat diniy o‘zgarishlarni bir martalik hodisa sifatida emas, balki uzoq tarixiy taraqqiyot natijasi sifatida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Buxoroning keyingi asrlarda ilmiy va diniy markaz sifatida yuksalishi uning avvalgi shahar madaniyati, iqtisodiy salohiyati va yangi diniy muhit bilan o‘zaro ta’siri doirasida tushuntirilishi mumkin. Biroq bu taraqqiyotni faqat arab istilosi bilan izohlash to‘g‘ri emas: unda mahalliy jamiyatning tarixiy tajribasi va keyingi siyosiy sharoitlar ham muhim rol o‘ynagan.

“Buxoro tarixi” asarining manbashunoslik xususiyatlari

Abu Bakr Muhammad ibn Ja’far an-Narshaxiy X asrda yashab ijod qilgan tarixchi bo‘lib, uning “Buxoro tarixi” asari Buxoro va uning atrofidagi hududlarning tarixini o‘rganishda asosiy yozma manbalardan biri hisoblanadi. Asar 943–944-yillarda arab tilida yozilib, Somoniylar amiri Nuh ibn Nasrga taqdim etilgan, deb qaraladi [1; 4].

Asarning hozirgi matni dastlabki arabcha nusxaning aynan o‘zi emas. XII asrda Abu Nasr Ahmad ibn Muhammad al-Qubaviy asarni fors tiliga tarjima qilgan va ayrim qismlarini qisqartirgan. 1178–1179-yillarda esa Muhammad ibn Zufar tomonidan navbatdagi qisqartirish va tahrir amalga oshirilgan. Keyingi davrlarda matnga qo‘shimchalar kiritilgan bo‘lishi mumkinligi ham qayd etiladi [1; 4].

Bu holat asarni o‘rganishda matnning yaratilish davri bilan uning keyingi tahrir bosqichlarini farqlashni talab qiladi. Narshaxiyga nisbat beriladigan har bir ma’lumotni muallifning o‘z davrida yozilgan, o‘zgarmagan xabar sifatida qabul qilish mumkin emas.

Ayrim ma’lumotlar keyingi tarjimonlar yoki muharrirlar tomonidan qayta ishlangan bo‘lishi ehtimoli hisobga olinishi kerak.

Asarning manbashunoslik qiymati, avvalo, Buxoro va Movarounnahr tarixiga oid ko‘plab ma’lumotlarni saqlab qolganida namoyon bo‘ladi. Unda siyosiy voqealar bilan bir qatorda shaharlar, qishloqlar, mahalliy hukmdorlar, iqtisodiy munosabatlar va diniy hayot haqida ham xabarlar uchraydi. Shu sababli asardan siyosiy tarix bilan bir qatorda tarixiy geografiya, toponimika va ijtimoiy-iqtisodiy tarixni o‘rganishda foydalanish mumkin.

Narshaxiy ma’lumotlarining ayrimlari rivoyat shaklida berilgan. Bunday xabarlarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri aniq tarixiy fakt deb qabul qilish o‘rniga, ularni boshqa yozma manbalar va mavjud bo‘lsa, arxeologik dalillar bilan qiyoslash lozim. Rivoyatlar tarixiy voqealar haqidagi tasavvurlarni hamda mahalliy tarixiy xotiraning shakllanishini o‘rganishda ham ahamiyatlidir.

Shunday qilib, “Buxoro tarixi” asari ko‘p bosqichli matn tarixiga ega bo‘lgan muhim manba sifatida namoyon bo‘ladi. Uning ilmiy imkoniyatlaridan to‘liq foydalanish uchun mazmuniy tahlilni manbashunoslik tanqidi va qiyosiy tekshirish bilan birgalikda olib borish zarur.

NATIJALAR MUHOKAMASI (DISCUSSION)

Tadqiqot natijalari Arab xalifaligining Movarounnahrdagi faoliyatini faqat harbiy istilo yoki siyosiy bo‘ysundirish doirasida izohlash yetarli emasligini ko‘rsatadi. Jarayon siyosiy hokimiyatning o‘zgarishi, mahalliy boshqaruv an’analarining moslashuvi, soliq munosabatlari, diniy o‘zgarishlar va shahar iqtisodiyotining rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq bo‘lgan.

Narshaxiy asarining muhim jihati shundaki, u mintaqa tarixini mahalliy tarixiy muhit nuqtayi nazaridan o‘rganish imkonini beradi. Umumiy xalifalik tarixiga bag‘ishlangan tadqiqotlarda siyosiy va harbiy voqealar keng yoritilsa, “Buxoro tarixi” orqali ushbu jarayonlarning muayyan shahar va voha hayotidagi aksini tahlil qilish mumkin [1–3]. Shu jihatdan mazkur manba umumiy tarixiy ma’lumotlarni mahalliy tarix bilan bog‘lashda alohida ahamiyatga ega.

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, arab hukmronligi mahalliy ijtimoiy tuzilmalarni bir zumda butunlay yo‘qotmagan. Mahalliy zodagonlar, yer egalari va boshqaruv vakillarining ayrimlari yangi siyosiy sharoitga moslashgan. Bu holat siyosiy o‘zgarishlar bilan ijtimoiy-iqtisodiy uzluksizlikning bir vaqtda mavjud bo‘lishi mumkinligini ko‘rsatadi. Biroq ushbu xulosani Movarounnahrning barcha hududlari va barcha davrlariga bir xil tatbiq etish to‘g‘ri bo‘lmaydi.

Islomlashuv masalasida ham bosqichma-bosqich o‘zgarishlar yondashuvi muhimdir. Siyosiy hokimiyatning o‘rnatilishi diniy o‘zgarishlarga sharoit yaratgan bo‘lsa-da, aholining islomni qabul qilishi turli ijtimoiy va madaniy omillar ta’sirida davom etgan. Shuning uchun Buxoroning musulmon madaniyat markaziga aylanishini uzoq muddatli tarixiy jarayon sifatida baholash maqsadga muvofiq.

“Buxoro tarixi” asarining matni bir necha bosqichda tarjima va tahrir qilingani tadqiqot natijalarini baholashda muhim metodologik masala hisoblanadi. Asarning ayrim xabarlarida tarixiy voqelik, rivoyat va keyingi davr talqinlari o‘zaro qorishgan bo‘lishi mumkin. Shu sababli tarixchi matnning mazmunini o‘rganish bilan cheklanmasdan, uning qaysi davrda shakllanganini ham hisobga olishi kerak [1; 4].

Tadqiqotning yana bir natijasi shundan iboratki, Narshaxiy asaridan foydalanish siyosiy tarix bilan cheklanmaydi. Undagi joy nomlari, voha va shaharlar haqidagi xabarlar tarixiy geografiya uchun, iqtisodiy faoliyatga oid ma’lumotlar esa ijtimoiy-iqtisodiy tarix uchun muhim material beradi. Bu imkoniyatlarni kengaytirish uchun yozma manbalarni arxeologik, numizmatik va boshqa tarixiy dalillar bilan qiyoslash zarur.

Shu bilan birga, mazkur tadqiqotning ayrim cheklovlari mavjud. Maqolada asarning mavjud nashrlari va tarixshunoslik adabiyotlarida keltirilgan ma’lumotlar asosida umumiy tahlil amalga oshirildi. Muayyan voqealar, joy nomlari va soliq munosabatlariga doir xulosalarni yanada aniqlashtirish uchun asarning tanlangan nashrlari bo‘yicha sahifama-sahifa qiyosiy tekshiruv, boshqa yozma manbalar va arxeologik materiallarni jalb etish lozim.

Umuman olganda, Arab xalifaligi davrida Movarounnahrda yuz bergan o‘zgarishlarni chuqurroq anglash uchun umumiy siyosiy tarixni mahalliy tarixiy manbalar bilan

birgalikda o‘rganish zarur. Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari ushbu yondashuvni amalga oshirishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

XULOSA.

Arab xalifaligining Movarounnahrga kirib kelishi VIII asrdan boshlab mintaqaning siyosiy boshqaruvi, ijtimoiy-iqtisodiy munosabatlari va diniy-madaniy hayotida sezilarli o‘zgarishlarni yuzaga keltirdi. Biroq bu jarayonni faqat harbiy istilo bilan izohlash mumkin emas. Mahalliy siyosiy kuchlarning yangi hokimiyatga munosabati, avvalgi boshqaruv an’analarining ayrim jihatlari saqlanib qolishi va islomlashuvning bosqichma-bosqich kechishi jarayonning murakkab xarakterga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.

Narshaxiyning “Buxoro tarixi” asari mazkur jarayonlarni mahalliy tarixiy muhit asosida o‘rganish imkonini beruvchi muhim yozma manbadir. Asarda Buxoroning siyosiy tarixi, mahalliy hukmdorlar faoliyati, arablar bilan munosabatlar, islom dinining tarqalishi va vohaning iqtisodiy hayotiga oid qimmatli ma’lumotlar saqlangan.

Tadqiqot natijasida asarning ilmiy ahamiyati uch asosiy yo‘nalishda namoyon bo‘lishi aniqlandi. Birinchidan, u Buxoro va Movarounnahrning siyosiy tarixini o‘rganishga xizmat qiladi. Ikkinchidan, joy nomlari, shaharlar, qishloqlar va iqtisodiy faoliyatga oid ma’lumotlar tarixiy geografiya hamda ijtimoiy-iqtisodiy tarixni tadqiq etish imkonini beradi. Uchinchidan, asarning tarjima, qisqartirish va tahrirlar orqali bizgacha yetib kelgani uning matnini manbashunoslik nuqtayi nazaridan tanqidiy o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi.

Shunday qilib, “Buxoro tarixi”ni faqat mahalliy tarixga oid xronika sifatida emas, balki Movarounnahrning siyosiy, ijtimoiy, iqtisodiy va diniy tarixini kompleks o‘rganishga xizmat qiluvchi ko‘p qatlamli tarixiy manba sifatida baholash lozim. Uning ma’lumotlarini boshqa yozma manbalar va moddiy dalillar bilan qiyoslash Arab xalifaligi davrida Buxoro va Movarounnahrda yuz bergan tarixiy jarayonlarni yanada asosli yoritishga yordam beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Narshakhī, Abū Bakr Muḥammad ibn Ja‘far. *The History of Bukhara*. Translated from a Persian abridgment of the Arabic original by Richard N. Frye. Cambridge, Massachusetts: Mediaeval Academy of America, 1954.

2. Kennedy, Hugh. *The Prophet and the Age of the Caliphates: The Islamic Near East from the Sixth to the Eleventh Century*. London: Routledge, 1986.

3. Gibb, H. A. R. *The Arab Conquests in Central Asia*. London: The Royal Asiatic Society, 1923.

4. Barthold, V. V. *Turkestan Down to the Mongol Invasion*. London: Luzac & Co., 1928.

5. Frye, Richard N. *The Heritage of Central Asia: From Antiquity to the Turkish Expansion*. Princeton: Markus Wiener Publishers, 1996.

6. Bosworth, C. E. *The New Islamic Dynasties: A Chronological and Genealogical Manual*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 1996.

7. Asimov, M. S., and C. E. Bosworth, eds. *History of Civilizations of Central Asia. Vol. IV: The Age of Achievement, A.D. 750 to the End of the Fifteenth Century*. Paris: UNESCO Publishing, 1998.

8. Tabari, Muhammad ibn Jarir. *The History of al-Ṭabarī. Vol. XV: The Crisis of the Early Caliphate*. Translated by R. S. Humphreys. Albany: State University of New York Press, 1990.

9. Ahmedov, B. *O‘zbekiston xalqlari tarixi manbalari*. Toshkent: O‘qituvchi, 1991.

10. *O‘zbekiston tarixi*. I jild: Eng qadimgi davrlardan XIX asr o‘rtalarigacha. Toshkent: Yangi asr avlodi, 2011.

11. Gulbaxor, M., & Bahodir, S. (2025). TIL O ‘RGANISHDA CHATGPT, TARJIMA TIZIMLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI. TADQIQOTLAR, 76(3), 17-21.

12. Muzaffar, G., & Bahodir, S. (2025). INSON ORGANIZMIDA UCHRAYDIGAN ICHKI KASALIKLAR. TADQIQOTLAR, 76(2), 71-74.

13. Bakhodir, S., & Dilshoda, R. (2025). EASTERN THINKERS OF THE ERA OF THE FIRST RENAISSANCE. Global Science Review, 8(1), 682-687.

14. Zebo, N., & Bahodir, S. (2025). O ‘RTA ASRLARDA ANGLIYA (V-XV ASRLAR). Global Science Review, 11(1), 85-90.

15. Шамсиддинов, Б., & Гуламов, М. (2023). ЛОГИЧЕСКИЕ СООТНОШЕНИЯ ФИЛОСОФИИ С ЛИТЕРАТУРОЙ. Oriental Art and Culture, 4(3), 332-335.

16. Shamsiddinov, B. J., & Jakbaraliyva, Z. (2022). Scientific and Empirical Relations of Philosophy and Literature. Spanish Journal of Innovation and Integrity, 7, 70-73.

17. Abdullaev, U. B., & Shamshiddinov, B. (2024). O ‘RTA ASRLAR YOZMA MANBALARIDAGI ETNIK NOMLAR. Ijtimoiy-gumanitar sohada ilmiy-innovatsion tadqiqotlar, 1(1).

18. Шамсиддинов, Б. Ж., & Жакбаралиева, З. О. (2022). АБУ АЛИ ИБН СИНО ТИББИЙ ТАРБИЯ ХУСУСИДА. Oriental Art and Culture, 3(2), 670-674.

19. Shamsiddinov, B. (2022). The importance of supporting innovative activities of entrepreneurs in uzbekistan. ASIA PACIFIC JOURNAL OF MARKETING & MANAGEMENT REVIEW ISSN: 2319-2836 Impact Factor: 8.071, 11(11), 165-170.

20. Шамсиддинов, Б. Ж. (2023). МАМЛАКАТИМИЗ МИЛЛИЙ ЮКСАЛИШНИНГ ИЖТИМОИЙФАЛСАФИЙ АСОСЛАРИ. Oriental Art and Culture, 4(5), 345-350.

21. Шамсиддинов, Б. (2020). Тарбия жараёнида шар мутафаккирларининг қ педагогик ва психологик қарашлари. In Актуальные вопросы развития современного общества, экономики и профессионального образования (pp. 268-271). Российский государственный профессионально-педагогический университет.

22. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.

23. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.

24. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.

25. YANGI, V. T. V. M., & YONDASHUVLARI, T. H. OZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY TALIM, FAN VA INNOVATSIYALAR VAZIRLIGI NAMANGAN DAVLAT UNIVERSITETI “ZAMONAVIY JAHON TARIXSHUNOSLIGIDA FARG’ONA.

26. Shamsiddinov, B. B. DINSHUNOSLIKNING BOSHQA FANLAR BILAN ALOQASI.

27. Shamsiddinov, B. B. Ta'lim innovatsiyasi va integratsiyasi.

28. Shamsiddinov, B. M. U. (2026, June). HISTORICAL AND ETHNOGRAPHIC FEATURES OF POTTERY-RELATED RITUALS IN THE FERGANA VALLEY. In *International Conference Platform* (No. 6, pp. 135-143).

29. Ruxshona, A., & Bahodir, S. (2026). IS'HOQXON IBRATNING MA'RIFATPARVARLIK FAOLIYATI VA ILMIY MEROSI. Ustozlar uchun, 104(1), 284-292.